

Viața este grea

Cum ne poate
ajuta filosofia
să ne găsim calea

Traducere din limba engleză
de Radu Șorop

Kieran Setiya

TREI

Cuprins

<i>Prefață</i>	9
<i>Introducere</i>	13
Capitolul 1. Infirmitate	27
Capitolul 2. Singurătate	61
Capitolul 3. Doliu	90
Capitolul 4. Eșec	121
Capitolul 5. Nedreptate	155
Capitolul 6. Absurditate	190
Capitolul 7. Speranță	217
<i>Mulțumiri</i>	233
<i>Note</i>	235
<i>Index</i>	261

Prefață

M-am gândit la această carte înaintea pandemiei de Covid-19. Am scris-o într-un moment de concentrare maximă, ca o cursă nebună pe parcursul a optsprezece luni, începând cu vara lui 2020, în timp ce lumea se năruia în jurul meu. Sunt un filosof care scrie despre cum să trăiești, iar provocările vieții nu mi s-au părut niciodată un subiect mai urgent ca acum. Am vrut să le cunosc.

Relația mea cu adversitatea s-a schimbat pe măsură ce am îmbătrânit. Greutățile și cumpenele, din propria existență și din viața oamenilor dragi mie, îmi par tot mai clare zilele acestea. Doliu, cancer, suferință cronică: toate schimbă felul în care privești lumea. Când eram mai tânăr, nu-mi prea păsa de asemenea lucruri. Era nevoie de mementoul cu care mi-am început cartea — o remarcă a filosofului Ludwig Wittgenstein către sora lui, Hermine — pentru a-mi aminti că deseori oamenii suferă în feluri cărora nu le dau expresie. Greutățile sunt de regulă tănuite.

S-a schimbat, de asemenea, raportul meu cu filosofia. Ca adolescent, iubeam teoriile abstracte ale metafizicienilor, sondând structura de bază a minții și a lumii. Pentru mine, era o evadare din viața obișnuită. Încă mai admir filosofia în formele ei cele mai absconse și

aș apăra-o în fața oricărui contestatar. O societate care nu sprijină preocuparea pentru interogațiile despre realitate și locul nostru în lume — ba chiar și pentru acele întrebări cărora știința nu le poate răspunde — este una esențialmente mai săracă.

Dar filosofia este și poate fi mai mult de atât. A studia această disciplină înseamnă a deveni un artizan al argumentelor, învățând să diseci și să raționezi pentru a răzbi prin hățșul unor probleme insolubile. Asta este ceea ce am învățat să fac la facultate; este ceea ce am predat cu convingere mulți ani. Și totuși, am ajuns să-mi doresc o filosofie care să poată vorbi pe un ton mai apropiat vieții. Când am absolvit examenele de licență, raportul întocmit de examinatori a fost, în mare parte, pozitiv. Am uitat de atunci toate lucrurile drăguțe care erau scrise acolo. Tot ce-mi mai amintesc este o observație critică: ideile mele, avertizau examinatorii, nu fuseseră „testate în malaxorul experienței morale nemijlocite”. Am luat în derâdere acea remarcă împreună cu prietenii mei. Dar nu mi-a ieșit din minte. Ceea ce voiau examinatorii să spună nu era atât că experiența contrazicea teoriile mele incipiente, ci mai degrabă că acele teorii erau prea îndepărtate de ea.

Cum ar arăta o filosofie care a fost testată în malaxorul experienței morale nemijlocite? E o întrebare intimidantă. Nimeni nu are o experiență suficient de vastă sau de profundă pentru ca ea să fie valabilă pentru toți. Perspectiva ne este mereu limitată, cu distorsiuni și unghiuri moarte unice. Dar o filosofie care vorbește din interiorul existenței individuale, chiar și bazată pe argumente și experimente de gândire, pe teorii și distincții

filosofice, este posibilă. Aceasta ar face greu de distins granițele dintre eseul argumentativ și cel personal, dintre disciplina filosofiei și experiența trăită a unei persoane care socotește filosofia un instrument la îndemână, o unealtă de care să te folosești în confruntarea cu adversitățile vieții. Ne-ar conduce înapoi către înțelesul original al „filosofiei” — iubirea de înțelepciune — și către filosofia ca fel de viață. Acesta este spiritul de care am fost animat, în vremuri tulburi, când am scris această carte.

Introducere

Viața, prieteni, e grea — iar noi trebuie să spunem răspicat asta. E mai grea pentru unii decât este pentru alții. În decursul vieții noastre toți trecem prin vânt și ploii, dar, în timp ce norocoșii se usucă lângă foc, alții sunt făcuți ciuciulete de furtuni și inundații, atât literalmente, cât și metaforic. Trăim într-o epocă a șomajului larg răspândit și a urmărilor unei pandemii globale, în toiul renașterii fascismului și în zorii catastrofei prefigurate de schimbările climatice. Aceste calamități vor afecta disproporționat pătura celor săraci, vulnerabili și oprimați.

În ceea ce mă privește, norocul a fost de partea mea. Am fost crescut în Hull, un oraș industrial din nord-estul Angliei, care a cunoscut și vremuri mai bune. În copilărie, am avut parte de porția mea de probleme¹, dar m-am îndrăgostit de filosofie, mi-am croit drum până la Cambridge ca student, m-am mutat în Statele Unite pentru studii academice și am rămas aici. Sunt profesor de filosofie la MIT, beneficiind de bunăstarea și stabilitatea unei instituții ilustre, chiar dacă excentrice. Am o casă, un mariaj fericit și un copil care e mai înțelept și mai curajos decât am fost eu vreodată. N-am suferit niciodată de foame, nici nu s-a întâmplat să nu am un acoperiș deasupra capului; nu sunt victima brutalităților

sau a războiului. Dar, până la urmă, nimeni nu e ferit de boală, de singurătate, de eșec, de supărare.

Începând cu vârsta de 27 de ani, am experimentat o durere cronică: persistentă, fluctuantă, stranie, un zumzet constant de distragere senzorială. Îmi poate veni greu să mă concentrez și, uneori, mi-e imposibil să dorm. Fiindcă nu se manifestă vizibil, afecțiunea mea mă împinge spre izolare: aproape nimeni nu știe de ea. (O să vă povestesc tot despre asta în Capitolul 1.) La 36 de ani, am avut o criză prematură a vârstei de mijloc.² Viața părea repetitivă, goală, toate zilele semănând una cu alta: o succesiune de realizări și eșecuri întinzându-se spre viitor până la declin și moarte. Cu opt ani în urmă, mama a fost diagnosticată cu debut timpuriu de Alzheimer. Memoria i-a jucat feste o vreme, apoi s-a făcut brusc țândări. Sunt în doliu pentru o persoană care încă e în viață.

Uitându-mă în jur, văd suferință la o scară colosală. Când am scris aceste cuvinte, milioane de oameni trăiau în izolare forțată, însingurați și disperați din cauza Covid-19. Mulți și-au pierdut locul de muncă sau n-au mai fost în stare să-și achite facturile. Persoane dragi mie s-au îmbolnăvit sau au fost în pragul morții; a existat și o epidemie de suferință. Inegalitatea a atins cote alarmante, iar democrația a devenit fragilă³. O altă furtună se întrevește la orizont, întrucât nu am reușit să tragem un semnal de alarmă convingător în ce privește pericolul încălzirii globale.

Așadar ce e de făcut?

Nu există leac pentru condiția umană. Însă, după douăzeci de ani în care am predat și am studiat filosofie morală, sunt de părere că aceasta poate fi de ajutor. Volumul de față arată cum.

În ciuda numelui, „filosofia morală“ se referă la mult mai mult decât obligația morală. După cum scria Platon în *Republica*, în jurul anului 375 î.e.n.: „Căci nu stăm de vorbă despre nu știu ce lucru întâmplător, ci despre felul în care trebuie trăit“⁴. Obiectul filosofiei morale este vast, ea se ocupă de tot ce contează în viață. Filosofii pun întrebări în privința a ce este bun pentru noi, ce ambiții ar trebui să nutrim, ce virtuți să cultivăm sau să admirăm. Ne oferă îndrumare și ne oferă argumente; formulează teorii în baza cărora să trăim. Există o latură academică a întregii chestiuni: filosofii se apleacă în general asupra interogațiilor abstracte și își pun unii altora la îndoială opiniile; se ocupă cu experimente de gândire care fac lucrurile obișnuite să pară ciudate. Dar filosofia morală are un scop practic. De-a lungul timpului, nu a existat mereu o distincție clară între etica filosofică și *self-help*⁵. Era de la sine înțeles că a reflecta filosofic asupra modului în care trăim ar trebui să ne facă propria viață mai bună.

Sunt de acord cu acest lucru până la ultima literă. Dar aspirația de a duce o viață bine trăită a ținut deseori către un obiectiv mai degrabă donquijotesc: viața ideală sau cea mai bună. În *Republica* lui Platon, dreptatea este imaginată prin intermediul unui stat-oraș utopic, și nu ca o luptă împotriva nedreptății aici și acum. Aristotel, discipolul lui Platon, își propune în *Etica nicomahică* să obțină cel mai înalt bine, *eudaimonia* — o viață care nu e doar suficient de bună, ci una pe care ai alege-o dacă ai fi în măsură să-ți alegi singur viața⁶. Aristotel era de părere că noi trebuie să-i imităm pe zei: „Dar nu trebuie să dăm ascultare acelei admonestări care ne spune să mărginim

străduința noastră ca oameni la lucruri umane și ca muritori la lucruri muritoare, ci trebuie să ne străduim, pe cât se poate, să fim nemuritori și să facem toate cu scopul de a trăi în conformitate cu ceea ce este partea cea mai bună în noi⁷. Răspunsul său la întrebarea cum ar trebui să-ți trăiești viața este proiecția unei existențe fără lipsuri sau nevoi umane: versiunea lui de paradis, dacă vreți.

Cu rare excepții, chiar și cei care își fixează o țintă mai puțin ambițioasă au tendința de a teoretiza viața bună, nu pe cea rea⁸. Se concentrează asupra plăcerii, nu a durerii; asupra iubirii, nu a pierderii unei persoane apropiate; asupra realizărilor, nu a eșecurilor. Cu puțin timp în urmă, filosoful Shelly Kagan a născocit termenul de *ill-being* pentru „elementele care constituie în mod direct o viață care a luat-o pe un făgaș greșit“. În „tipicele discuții despre *well-being*“, făcea el observația, „a o duce rău e un subiect în mare parte ignorat“. Nu poate fi negată aici puternica influență exercitată de „forța gândirii pozitive“⁹, care ne cere să nu zăbovim asupra piedicilor și încercărilor, ci să îndrăznim să vișăm la viața pe care ne-o dorim. Chiar și stoicii din Antichitate — filosofi preocupați în mod explicit de felul în care trebuie depășite adversitățile vieții — demonstau o surprinzătoare voioșie. Erau de părere că ne putem împlini ca oameni indiferent de circumstanțe; a atinge bunăstarea depinde în întregime de noi¹⁰. Conform acestor concepții, greutățile sunt depășite când urmăm binele.

O premisă a cărții de față este că toată această abordare e greșită. N-ar trebui să întoarcem spatele

greutăților; iar ce e mai bun este adesea imposibil de obținut. Efortul pe care îl facem ne provoacă doar o adâncă dezamăgire.

Poate că e o atitudine care vi se pare denaturată sau pesimistă. Dar nu e nevoie să ne trăim „cea mai bună viață” pentru a fi rezilienți; și trebuie să facem față lucrurilor. Iată o experiență pe care e posibil să o fi trăit: îi povestiți unui prieten despre o problemă cu care vă confrunțați, poate o dispută cu scânteii într-o relație apropiată sau la muncă, o posibilă problemă de sănătate care v-a pus pe jar. Prietenul se grăbește să vă liniștească — „Nu-ți face griji, o să fie totul bine!” — sau să vă ofere sfaturi. Dar acest răspuns nu e consolator. Dimpotrivă, sună ca o fugă de a vă asuma orice răspundere: un refuz de conștientiza situația prin care treceți. Învățăm în astfel de momente că asigurările și sfaturile primite pot funcționa ca negare.

Și mai rău decât negarea este imboldul de a justifica suferințele umane. „Totul se întâmplă cu un scop” — numai că, bineînțeles, nu e așa. Filosofii au un cuvânt, „teodicee”, pentru raționamentul care disculpă căile lui Dumnezeu în fața omului. O teodicee are ca obiect problema răului: dacă Dumnezeu este omnipotent și binevoitor, cum pot fi explicate relele atât de felurite din lume? Dar teodiceea are o existență a sa proprie¹¹, în afara unor contexte strict teiste sau doctrinale. Fie că suntem religioși sau nu, punem problema răului de fiecare dată când nu suntem de acord cu ceva ce ni se întâmplă; și ne angajăm într-un proces similar cumva cu teodiceea când spunem că totul e spre binele final.

Problema cu teodiceea nu este doar intelectuală — niciunul dintre argumente nu funcționează —, ci și

etică. E greșit să găsim o justificare pentru suferințele noastre sau ale celorlalți, anulând în acest fel mila sau împotrivirea. Aceasta este morala celei mai cunoscute teodicee. În *Cartea lui Iov*, îngerul căzut stăruie pe lângă Dumnezeu să pună la încercare un „om fără cusur și drept”¹², omorându-i fiii și fiicele, distrugându-i avutul, acoperindu-i pielea cu tumori „din tălpile picioarelor până în creștetul capului”¹³, în așa fel încât să rămână singur în colb, scărpinându-se cu un ciob. Prietenii lui Iov insistă că își merită negreșit soarta, pedeapsă pentru vreun păcat enigmatic. Dumnezeu îi ceartă „pentru că n-ați spus adevărul despre mine”¹⁴. Între timp, Iov își susține nevinovăția. Deși cartea se încheie cu ceea ce ar putea părea o izbăvire — Dumnezeu îi returnează lui Iov tot ceea ce avea de două ori pe atât, „paisprezece mii de oi, șase mii de cămile, o mie de perechi de boi și o mie de asine”¹⁵, împreună cu șapte fii noi-nouți și trei noi fiice —, teodiceea nu-și atinge scopul. Ar fi o ipocrizie să crezi că înlocuitorii ar putea răscumpăra în ochii lui Iov pierderea primilor săi copii.

Cu ce ar trebui să rămânem din *Cartea lui Iov*? Nu cu faptul că virtutea a fost în cele din urmă răsplătită, ci cu ideea că prietenii lui au greșit inventând scuze pentru nefericirea lui Iov și că acesta a fost cel care a dat glas adevărului: nu merităm să suferim în felul în care o facem. Nu zic că nu există niciun Dumnezeu, deși eu, personal, chiar nu cred în vreunul. Spun că dacă existența lui Dumnezeu ar putea fi împăcată cu omniprezența și persistența greutateților din viața omului, această reconciliere nu ar trebui să tempereze sau să nege tumultul de compasiune pe care ni-l datorăm nouă înșine și celorlalți.

Așadar acesta e punctul în care ne aflăm: suntem moștenitorii unei tradiții care ne îndeamnă să ne canalizăm atenția asupra celor mai bune lucruri din viață, deși rămânem dureros de conștienți de felurile în care viața e grea. Să deschidem ochii înseamnă să avem curajul să privim în față suferințele — infirmitatea, singurătatea, doliul, eșecul, nedreptatea, absurditatea. N-ar trebui să clipim; dimpotrivă, ar trebui să le observăm mai îndeaproape. E nevoie să recunoaștem că suntem într-un impas.

Acesta e și impulsul din spatele prezentului volum: oferă o hartă cu ajutorul căreia să puteți parcurge un teren accidentat, își propune să fie un manual al încercărilor vieții, de la trauma personală până la nedreptatea și absurditatea din lume. Capitolele expun raționamente, uneori contrazicându-i pe filosofii din trecut. Dar reflecția pe care o implică ține în aceeași măsură de acceptarea adversității, cât și de confruntarea cu aceasta. După cum scria romanciera-filosof Iris Murdoch: „Nu pot alege decât în limitele lumii pe care o pot *vedea*, în accepțiunea morală a lui «vedea» [care se bazează pe] imaginație morală și străduințe morale”¹⁶. Descrierea, mai degrabă decât argumentul rațional, este elementul care ne orientează către viață, descrierea ne spune ce să simțim și să facem. E nevoie de muncă pentru a descrie ce se află cu adevărat acolo. Aici, filosofia se înscrie într-un continuum cu literatura, istoria, memoriile, filmul. Mă voi folosi de tot ce am la dispoziție.

Am afirmat anterior că filosofia morală și *self-help*-ul au fost multă vreme împletite. Cartea de față datorează ceva acestui parcurs. Să reflectăm la neajunsurile condiției umane poate duce la atenuarea neajunsurilor, ajutându-ne să trăim vieți mai pline de sens. Dar acesta nu

e un volum de *self-help*, dacă asta ar presupune „cinci ponturi pentru a depăși suferința sufletească“ sau „cum să reușești fără nici măcar să încerci“. Nu reprezintă punerea în practică, într-un moment dificil al vieții, a unei teorii abstracte sau a doctrinelor vreunui filosof mort. Fără gândire magică, fără remedii rapide; în schimb, munca răbdătoare a consolării. Pentru a-l cita pe poetul Robert Frost, când vine vorba de suferința umană, nu există „scăpare, alta, decât calea-nainte“¹⁷.

Două perspective ne deschid calea. Prima este aceea că a fi fericit nu înseamnă același lucru cu o viață bine trăită. Dacă o persoană vrea să fie fericită, scrutarea adversității ar putea să-i fie de folos sau ar putea să nu-i fie. Însă simpla fericire nu ar trebui să fie un obiectiv. Fericirea este o dispoziție sau un sentiment, o stare subiectivă; poți fi fericit în timp ce viața ta e o minciună. Să ne-o imaginăm pe Maya, scufundată fără cunoștința ei într-un lichid nutritiv, cu electrozi conectați în creier, livrându-i-se în fiecare zi un flux al conștiinței care simulează o viață ideală¹⁸. Maya e fericită, însă viața ei nu decurge bine. Ea nu face majoritatea lucrurilor pe care crede că le face, nu știe majoritatea lucrurilor pe care crede că le știe și nu interacționează cu nimeni sau nimic în afară de aparatul la care e conectată. Nu i-ai dori așa ceva unei persoane dragi: prizonieră într-o cuvă, mereu singură, dusă de nas.

Adevărul este că ar trebui să ne propunem nu să fim fericiți, ci să ne trăim viața cât de bine putem. Să ne amintim aforismul filosofului Friedrich Nietzsche: „Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul“¹⁹ — o împunsătură îndreptată către gânditori precum Jeremy